

ЯЗЫКОЗНАНИЕ. ЛИНГВИСТИКА. ЛИТЕРАТУРА

Հայոց ինքնուրույն թագավորության վերականգնման մտադրությունը Վարդանի և Վասակի ծրագրերում (Կերպարի մեկնաբանության դեմիրճյանական ինքնատիպությունը «Վարդանանքում»)

Ղազարյան Արմեն Պ.

*Երևանի պետական համալսարան, հայ բանասիրության ֆակուլտետի հայ նորագույն գրականության պատմության և գրաքննադատության ամբիոն, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (Երևան, ՀՀ)
ghazaryan58@mail.ru*

ՀՏԳ՝ 82.09; EDN: LUGRTK;

DOI: 10.58587/18292437-2023.4-87

Հանգուցաբառեր՝ Վարդան, Վարդանանք, Վասակ, ինքնուրույն թագավորություն, դիվանագիտություն, քաղաքականություն ծրագիր, խարդավանք, հեռատեսություն, պատասխան թուղթ

Намерение восстановления армянского независимого царства в планах Вардана и Васака (своеобразие демирчяновской трактовки образа в «Вардананке»)

Казарян Армен П.

*к.ф.н., доцент кафедры истории и литературоведения современной армянской литературы
Ереванский государственный университет (Ереван, РА)
ghazaryan58@mail.ru*

Аннотация. Ведущая всенародная идея – это идея общенационального единства в борьбе с врагом. Демирчян рассматривает ее как залог побед армянского народа, делая ее краеугольным камнем романа «Вардананк». Демирчян пытается через ряд художественных образов на реальной основе представить засвидетельствованный современниками факт восстановления армянского царства в намерениях Вардана и Васака, противопоставить Вардану достойного противника. Противоборствуют два государственных и политических деятеля, и Демирчян с самого начала четко различает позиции Васака и Вардана. Один старается обманом, хитростью затягиванием, интригами выиграть время, соглашается даже на вероотступничество, только чтобы спасти свое положение наместника; другой понимает суть политического требования царя арийцев (отказаться от христианства и принять персидскую религию), таящуюся в нем смертельную опасность потери отчизны и свободы, ассимиляции и исчезновения нации. Писатель не пытается реабилитировать Васака, он отвергает избранный им путь. Кто прав, Вардан или Васак? Этот вопрос имеет многовековую историю для армян и всегда был актуальный. Демирчян писал «Вардананк» с целевой установкой доказать, что единственным правильным был путь Вардана и Варданидов – отстоять в едином национальном сопротивлении независимость родины, умереть, но не покориться врагу, и эта установка реализуется с помощью психологически-художественно убедительных образов.

Ключевые слова: Вардан, Варданиды, Васак, независимое царство, дипломатия, политика, план, козни, дальновидность, ответное послание

Intention to restore the Armenian independent kingdom in the plans of Vardan and Vasak (peculiarity of Demirchyan's interpretation of the image in "Vardanank")

Ghazaryan Armen P.

*PhD, Associate professor of the chair of History and Literary Criticism Studies of Modern Armenian Literature, Yerevan State University (Yerevan, RA)
ghazaryan58@mail.ru*

Abstract. The leading national idea is the idea of national unity in the fight against the enemy. Demirchyan sees it as the guarantee of the victories of the Armenian people, making it the cornerstone of the novel "Vardanank".

Demirchyan tries to present the fact of the reestablishment of the Armenian kingdom in the intentions of Vardan and Vasak, as witnessed by contemporaries, through a series of artistic images on a realistic basis, and to contrast Vardan with a worthy opponent.

Two statesmen and political figures are opposing each other, and Demirchyan clearly distinguishes the positions of Vasak and Vardan from the very beginning. One tries to win time by deceit, cunning, intrigues, agrees even to apostasy, just to save his position as governor; the other understands the essence of the political demand of the king of aryan (to

renounce Christianity and adopt the Persian religion), the mortal danger of losing his homeland and freedom, assimilation and extinction of the nation.

The writer does not try to rehabilitate Vasak, he rejects the path he has chosen. Who is right, Vardan or Vasak? This question has a centuries-old history for armenians and has always been relevant. Demirchyan wrote "Vardanank" with the aim to prove that the only correct way was the way of Vardan and Vardanids – to defend the independence of the motherland in the united national resistance, to die but not to submit to the enemy, and this aim is realised with the help of psychologically and artistically convincing images.

Keywords: Vardan, the Vardanids, Vasak, independent kingdom, diplomacy, politics, plan, intrigue, foresight, response message

Հազկերտին պատասխան թուղթը [6, էջեր 30–41] պատրաստվելուց և հավաքված նախարարների, իշխանների, մեծապատիվ հոգևորականների և բազմության ներկայությամբ ընթերցվելուց հետո միայն հավաքի մասնակիցները մտաբերեցին, որ այս ամենին ներկա չէ երկրի մարզպանը՝ Վասակ Սյունին: Ճեպով մի սուրհանդակ ուղարկեցին այն պահին, երբ մարզպանը խորհում էր իր և Վարդանի միջև արդեն ստեղծված թշնամության մասին: «Ո՛չ, նա՛ Վասակ Սյունին, այլևս չունի ոչ մի հաշտության եզր Վարդան Մամիկոնյանի հետ: Նրանք թշնամիներ են» [4, էջ 166],— մտածում էր Վասակը: Վասակը վճռեց գնալ ժողով՝ լսելու Միհրներսեհին ուղղած պատասխանը Հազկերտի առաջարկին, թեև դա նվաստություն էր համարում և «անպատշաճ իր պաշտոնի համար»:

Արքունական տան դահլիճներում շուքով ու պատիվներով ընդունելով երկրի մարզպանին՝ պատասխանը կարդալու թույլտվություն խնդրեցին նրանից: Այն, ինչ նա լսում էր, տակնուվրա էր անում իր բոլոր հաշիվները:

«Այս մարդիկ վճռել են»,— դառնությամբ մտածեց նա, և այդ վճիռը իրեն կանգնեցնում է կործանման առաջ: «Հը՛մ, ուրեմն,— մտածեց Վասակը,— ձեզանից ըմբոստություն, ինձանից՝ պատասխանատվություն» [4, էջ 168]:

— Մի զարմանաք, տյա՛րք, եթե առաջինը ես կանչվեմ Դուռը:

— Մենք չենք զարմանա,— ասաց Վարդանը:

Եվ այստեղ, հագիվ զսպելով զայրույթը, Վասակը պարզում է բոլորին ոչ անհայտ մի ճշմարտություն. ինքը, ըստ էության, արյաց տերության մի պաշտոնյա է, և իր տեղը կարող էր նստած լինել մի պարսիկ. «Պատահաբար եմ ես նստած»: Նա այդ դիրքերից էլ գնահատում է պատասխանը:

— Ես քրիստոնյա եմ և հայ,— ասաց Վասակ Սյունին բարկացած,— գործի ոգուն, իհարկե, հոժար եմ: Բայց միաժամ ես մարզպան եմ, արյաց արքայի պաշտոնյա: Ահա դո՛ւք, ահա արքա՛ն: Ես ձեր պատասխանը կուղարկեմ արքային և կասեմ. «Ահա՛ մեր նախարարները, ահա՛ քո կամքը» [4, էջ 168]:

Վասակը խոսում է իշխանավայել հանդարտությամբ և, թվում է, հակառակ չէ

հավաքվածների բռնած գործին: Նա ցանկանում է միայն ցանուցիր իշխանական ուժերի միացում–միավորում, հայոց աշխարհի ամբողջացում: «Սպասեցեք առժամ»,— առաջարկում է նա:

Վարդանը չոր պատասխանում է:

— Անսպառ ժամանակ չունենք: Արհավիրքը չի սպասում [4, էջ 169]:

Պատասխան թուղթը Ղևոնդ Երեցը, կաթողիկոսի ձեռքից վերցնելով, հանձնում է մարզպանին:

Հրաժեշտ տալով ներկաներին՝ Վասակը հեռանում է:

Մարզպանին վերաբերող վիպական հատվածի մանրամասն նկարագիրը, մեր կարծիքով, կարևոր է այն պատճառով, որ այստեղից է ծայր առնում վասակյան վերաբերմունքի այն ձգալարը, որ ի վերջո նրան հասցնում է դավաճանության: Համենայն դեպս, առերես գուցե համաձայնելով ներկաներին և պատասխան նամակը իրենից անջատելով, Վասակը կանգնում էր Վարդանանց հակառակ դիրքերում այն պահին, երբ արդեն սկսվել էր արհավիրքը: Դեմիրճյանը Վասակի կերպարը կերտելիս հանդես է բերել իր գրչի գորեղությունը և ուժը, կերպարի կերտման նախանձելի վարպետությունը՝ հետագայում իր նոթերում բացահայտելով այդ հաջողության «գաղտնիքը». «Ինչո՞ւ բացասական տիպերը հաջողվում են ավելի, որովհետև նրանք նկարվում են բազմագույն, ոչ միագույն, ինչպես դրականները» [2, էջ 3]: Հենց թեկուզ բերված տեսարանի մեջ կա բանավոր տակտ, որ նա պահպանում է երկրում ստեղծված ծանրագույն իրավիճակում. նախ պաշտոնյայի զգուշավորություն և հեռատեսություն, ապա նաև՝ մի դիրքորոշում, որ բոլորինը չէ, բայց որն արտաքուստ, թվում է, առնվազն այնքան էլ դատապարտելի չէ¹: Վասակն առաջարկում է սպասել: Արդեն գծելով կերպարի մարմնավորման այս հիմքերը՝ Դեմիրճյանը վիպական

¹ Այս առնվազն «ոչ դատապարտելին» նկատել են մի շարք գրողներ և գիտնականներ՝ սկսած 19-րդ դարի երկրորդ կեսից: Վասակին այս կամ այն չափով շեղարկող աղբյուրներից են ենթարկել Ռ. Պատկանյանը, Հովհ. Հովհաննիսյանը, Լեոն, ինքը՝ Դեմիրճյանը («Վասակ» դրամա), Ա. Գարագաշյանը, Ն. Ադոնցը: Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Վ. Նալբանդյան ([11, էջեր 63–70]), ավելի ուշ շրջանի գիտական աշխատություններից՝ Ա. Ղազարյան ([9, էջեր 7–17, 131–141]), Հ. Դավթյան ([3, էջեր 70–100]):

գործողությունների մեջ, առանձին գեղարվեստական իրադրություններում կերպարը ներկայացնում է այդ բարդության և հակասությունների ամբողջ ընթացքով:

«Արքայի առաջ Վասակին ամբաստանելու շատ դյուրավատ նյութեր ամբարվեցին», և Վասակը անցնում է պաշտպանության: Նա գիտեր, համոզված էր, որ այս գործով Հազկերտը առյալ կկանչի ըմբոստ նախարարներին և իրեն: Հարկավոր էր Միհրներսեհի միջոցով համոզել կատաղած գազանին, որ ինքն անմասն է ապստամբության գործից: Վասակը կանչել տվեց Կողակին (իր լրտեսական գործերով քաջահմուտ ծառային) և պատվիրեց ուղեկցել Միհրներսեհին ուղարկվող պատասխան թուղթը տանող Խոսրովին: Միաժամանակ լրտեսը պատվերներ ստացավ. ամեն կերպ աշխատել Միհրներսեհի առաջ մեղադրել Դենշապուհին (ապստամբության մեղքը գցելով նրա վրա՝ ծանր հարկեր նշանակելու և որպես բարբարոսներ գյուղ ու քաղաք թալանելու համար): Դենշապուհը ձգտում էր և ամենահավանական թեկնածուն էր Հայաստանի մարզպանության:

Թաքուն են Վասակի պլանները և խորը ակնկալիքները: Դեմիրճյանը բացում է նրա թաքուն մտքերը:

— Այո, նա մենակ է աշխարհում: Նրան չի սիրում ոչ ոք: Նախարարները սատն են, մի մասը թշնամի, Հազկերտի հազարապետ Միհրներսեհը վաճառող, գնող, Հազկերտը կատաղի, քմահաճ, ժողովուրդը հակառակ: Ի՞նչը կարող է փոխել այս վիճակը [4, էջեր 180–181]:

«Հիմնովին, հիմնովին պետք է փոխել այս ամենը,— ելավ խորքերից և միաժամանակ, դրա հետ միասին նվիրական փայփայված, գուրգուրված միտքը:— Այն պետք է իրականացնել» [4, էջ 181]:

«Այն»—ը նա է, որի մասին հազիվ է խոստովանում ինքն իրեն, այն իդեալական, բայց ցանկալի առաջնությունն է դեպի հայոց գահը: Կգան օրեր, և «Հայաստանն իր ձեռքը կընկնի»: Եվ ինքը վրեժխնդիր կլինի բոլորից... այդ դենշապուհներից, վարազվադաններից, նախարարներից, հոգևորներից: Կուժեղացնի երկիրը և կմնա անմրցակից մարզպան»: Վասակը երևակայում է ապագան: Ի՞նչ կլինի հետո. «Կձուլվե՞ն հայերը պարսից հետ՝ հազիվ թե»: Դա այնքան էլ կարևոր չէ, կարևորն այն է, որ ուժեղ կլինի Հայաստանը, գլուխը կբարձրացնի, և ոչ մի պարսիկ և հույն չի համարձակվի «տեր ու տիրակալություն անել այս երկրում» [4, էջ 181]:

Այս միտքը իրագործելու համար պետք է ոչնչացնել դրա ճանապարհին եղած յուրաքանչյուր արգելք: Իսկ դրա համար ամենից

առաջ պետք է «խելք, համբերություն, ջանք, համառություն, անգթություն...»:

Այս հատվածը Վասակի կերպարը, նրա հայացքների ու ձգտումների բարդությունը մեկնաբանող հազվագյուտ վիպական կտորներից է: Վասակի քաղաքական նկրտումները ոչ այնքան կարիերիստական են, որքան ուժեղ և անկախ Հայաստանի ստեղծման երազանքին հենված մի ձգտում [10, էջեր 455–457]: Կերպարի մեկնաբանման այս դիտակետը, որ զարգանում է վիպական գործողությունների ընթացքում, ի վերջո կանգնեցնում է այն իրողության առաջ, որ միմիայն ցանկությունը և նույնիսկ բարդ մտադրությունները աներևակայելի արկածների կարող են ենթարկել մարդուն, եթե նա չի որոշել, թե ում կողմում, ում շարքերում է պայքարում ինքը՝ համաժողովրդական ուժերի՞, թե՞ սրանց հակառակ, բայց մեծ Հայաստանի համար որպես թե մաքառող այն խմբակցությունների կամ կուսակցությունների, որոնց մեջ ժամանակ առ ժամանակ բարձրանում է փառքի ու բարձունքի տիրանալու ազնվապետական ցանկությունը՝ հրելով նրանց հայրենիքին դավաճանելու ճանապարհը: Չէր հասկանում, որ ցանկությամբ չէ միայն, որ մաքառում են, և կարող են իրականացնել ժողովրդին ճակատագիրը վճռող հարցերի լուծումներ: Եվ, բացի դրանից, այն, ինչ նրան հեռագնա ու խորագնա էր թվում, իրականում ամեն ինչ մինչև վերջ չհաշվեկշռած դիվանագիտություն էր, որ խելամիտ է երևում առաջին հայացքից, բայց իրականում հենվում էր սուբյեկտիվ կամքի և նույնքան կասկածելի խելամտության վրա:

Այն ժամանակ, երբ մարզպան Վասակը խորհրդակցում էր յուրայինների հետ և նրանց հանձնարարություններ տալիս Տիգրանում գործելու [6, էջեր 82–89], Վարդան Մամիկոնյանը՝ երկրի սպարապետը, լի էր կատարվածի հետևանքների խոր գիտակցությամբ և ստույգ պատկերացումներով: Նա գիտեր, որ մերժողական թուղթը Հազկերտին երկիրը դնելու է պատերազմական վիճակի մեջ, և բացի դրանից, ժողովուրդն արդեն, որ տվել էր իր վճիռը պարսից դեմ ելնելու, զորականից ակնկալում էր համաժողովրդական պատերազմի ղեկավարություն: Նա արդեն իրեն պատասխանատու էր համարում սկսվող և գալիք դեպքերի համար: Վարդանը հասկանում է, որ երկիրը պետք է հիմա օրհասական կռիվ մղի արյաց հզոր պետության դեմ: Այդ պատճառով նա սկսում է առաջին հերթին զորք պատրաստել՝ այդ խնդրի մեջ ներգրավելով հավատարիմ նախարարներին՝ Ներշապուհ Արծրունուն, Արշավիր Արշարունուն, Արտակ Մոկացուն, Ատոմ Գնունուն: Արքունական պալատի դահլիճում հիմա նա հանդարտ անցուդարձ էր անում՝ սպասելով մի

մարդու, որին ապաստել էր անմիջապես ներկայանալ:

Ներս է մտնում մի սևահոն, բարձրահասակ, առույգ ծերունի և սպասում, թե ինչ կհանձնարարի ու կիրահանգի գորավարը: Դա մի հարգարժան սեպուհ էր, որին շատ անգամ էր դեսպանություն ուղարկել Վարդանը: Երկու նամակ է հանձնում գորավարը սեպուհին՝ մեկը վրաց թագավորին, մյուսը՝ Աշուշա բղեշխին փոխանցելու համար: Հրահանգավորումը մեկն էր՝ ամենուրեք հայտնել, որ ապստամբել են պարսիկների դեմ և կենաց ու մահու կռիվ են մղելու: «Բացեիքաց հայտնիր, որ հայերը չեն զիջում իրենց ազատությունն ու երկիրը, և հավատքը պատրվակ է, Հազկերտն ուզում է խլել մեր իշխանությունը» [4, էջ 187]:

Ստեղծված դրության ռեալիստական պատկերացումը ամենից առաջ գորավարին մղում էր ռազմագիտական խորհրդածությունների: Պարսից հարձակումը հայոց վրա կարող էր տեղի ունենալ հարավից՝ ուղեկցված հյուսիսում՝ Տփղիսում կայանող պարսից զորքերի առաջխաղացմամբ: Վարդան գորավարը հաշվի էր առնում Ալանաց Դռան գոյությունը ավելի հյուսիսում և հոների բարբարոսական հրոսակների առաջխաղացման հնարավորությունը: Այդ պատճառով ամենից առաջ նա փորձում է ապստամբության կողմնակից դարձնել վրացիներին և աղվաններին. համենայն դեպս, այդ երկրներում պարսիկները չայտի գտնեին բարեկամների կամ օգնականների: Սեպուհին դեսպանական հրահանգ տալիս նա ասում է. «Վրացիները եղբայր ժողովուրդ են, և մեր վտանգը իրենց վտանգն է: ... Ասա, որ մենք սպասում ենք նրանց (վրացիներին — Ա. Ղ.) մեր կողքին՝ բռնավորի դեմ» [4, էջեր 187–188]:

Չորավարը ռազմավարական երկարատև փորձից զիտեր, որ ընկճելով հայերին՝ Հազկերտը բռնանալու է վրացիներին և աղվաններին: Հարևաններն այլ ելք չունեին, քան հայերին սատար կանգնել, այլապես իրենք էլ կկորցնեին ազատությունը և ինքնուրույն գոյությունը: Նա մտածում էր մեծ ծրագիր [5, էջեր 298–351], դիվանագիտական բանակցությունների շրջագծի մեջ էր մտցնում բյուզանդացիներին, հոներին, նույնիսկ հեռավոր քուշաններին:

Չորավարի միտքը պարսից դիմակայելու ուղիներ և հնարավորություններ էր որոնում: Նա մտածում էր կազմակերպել բոլոր դիմադրական ուժերի միասնությունը: Եվ այստեղ փոքր-ինչ թեթևանում էր նրա մտահոգությունը մարգարանի վերաբերյալ: Նա դեռևս լավ չէր հասկանում Վասակը իրենց հետ է, թե՞ խորամանկում է ու սպասում, բայց հույս ուներ, որ եթե ինքը հաջողացնի դիմադրական ուժերի կազմակերպումը, Վասակը կանցնի իր կողմը: Մյուս նախարարների (Գաղիշո, Արտակ

Ռշտունի, Գյուտ) դիմադրությունը գորավարը համարում էր «ոչ նախարարական ներհակություն»:

Երբ Արտաշատի ժողովից հետո Վարդանը հավաքում է նախարարներին և հրահանգում ցրվել իրենց աշխարհները՝ «ուժերը հավաքելու տերունական գորքի համար», նախարարները մեկ անգամ ևս գորավարի առաջ հարց են բարձրացնում՝ ո՞ւմ հետ է Վասակ մարզպանը:

Վարդանը խուսափողական է պատասխանում.

— Երբ գործը կսկսվի՝ կերևա, թե ով է գալու, ով չէ, և այն ժամանակ կտանք մեր վճիռն ամենքի համար... [4, էջ 191]:

Այդ նույն ժամանակ երկրի ու ապստամբության վերաբերյալ իրենց դիրքը Գաղիշոյի հետ որոշելիս Վասակը բացում է քարտերը: Պետք է ամեն կերպ խափանել ապստամբությունը, իշխանության գլուխ մնալ, բարեկամանալ Հազկերտի հետ, թեկուզ ուրացության գնով ձեռք բերել հայոց տերությունը: Գաղիշոն համոզվեց, որ Վասակը թագավորական իշխանության է ձգտում:

— Տերություն ենք ստեղծում...— հարցրեց Գաղիշոն:— Հայոց տերություն:

— Ո՞վ է իմանում...— պատասխանում է Վասակը:— Եթե կարողացանք՝ ինչո՞ւ չէ... ինչ որ մնաց ձեռքներս՝ այն էլ մեզ...— այլևս չխուսափեց Վասակը [4, էջ 200]:

Ուրեմն, ըստ Դեմիրճյանի, հենց գործի սկզբից Վասակը մտադիր էր կասեցնել, խափանել ապստամբությունը և բարեկամանալ Հազկերտի հետ, ենթակայության ամեն պայման ընդունելով (անգամ կրոնափոխությունը), վերականգնել հայկական տերությունը [7, էջեր 145–150]:

Արտաշատի ժողովից հետո՝ Դեմիրճյանի մտահոգացմամբ և իրագործումով առաջ են մղվում այուժեսային մի քանի գծեր, որոնք և ձևացնում ու ներկայացնում են «Վարդանանքի» ամբողջ գեղարվեստական տարածքը: Վեպը բարդանում է, ստեղծվում են մեծ շենքի փայտամածները, այստեղ ու այնտեղ երևում են նոր մասնաշենքեր, տաղավարներ, զանազան շինություններ: Բացի դրանից՝ երևան են գալիս նոր կերպարներ, ամբողջանում ու որոշակիանում են հները, գեղարվեստական լիարժեքության են հասնում մինչ այդ եղածները: Վիպական գործողությունները գծագրում են մի բարդ կոմպոզիցիա՝ մտահոգաված և իրականացված ոչ այնքան գեղարվեստական երևակայությամբ, որքան մի ամբողջ երկրի քաղաքական ճակատագրի մանրամասները պատմական հեռուներում և իրոք պատմական եղելությունների ֆոնի վրա ռեալիստորեն վերարտադրելու գեղարվեստական ծրագրին

համապատասխան: Այդ քաղաքական ճակատագրի մեջ առնվում են երկրի ներքին գավառները, երկու բանակի բաժանված նախարարական տների կյանքը և նրանց միջև ստեղծված հակասությունները, հարևանները՝ Վրաստանը, Ադվանքը, Ճորա Պահակը, Ալանաց երկիրը, հոները, Բյուզանդիան: Շարժման մեջ են դրվում գեղարվեստական մեծ ուժեր: Եվ ամենակարևորը. ամենափոքր մանրամասնը անգամ Դեմիրճյանը մշակվում է իրեն հատուկ համառությամբ՝ գեղարվեստական կատարելության հասցնելով մտահղացումը:

Այսպես, Արտաշատի ժողովից հետո Ռշտունյաց և Մոկաց Արտակ նախարարները մեկնում են Ռշտունիք (և այստեղ շարունակվում է սիրային այն ռոմանտիկ պատմությունը, որ Անահիտի և Մոկաց Արտակի միջև սկսվել էր դեռևս ժողովից առաջ), Պարսկաստան է մեկնում Վասակի պատգամավորությունը Խոսրովի գլխավորությամբ, որ տանում էր հայերի պատասխան թուղթը Հազկերտին (և այստեղ արդեն գործողությունների մեջ են մտնում մի կողմից պարսից մեծամեծները՝ ամենից առաջ Միհրնեսին, ապա Արսենը՝ Խորիշանի հետ իր ունեցած աննման սիրո պատմությամբ), այնուհետև՝ Վասակի օգտին գործող Կողակը, Վահևունյաց Գյուտը, Վարազդուխտը և Վասակի հակառակորդ Վարազվադանը:

Տարոն՝ Ողակյան ամրոց է վերադառնում Վարդան սպարապետը՝ աչքի տակ առնելու իր և շրջակա նախարարների գորական պատրաստությունները, միավորելու ուժերը:

Ողակյան ամրոցից նա իր հավատարիմներից մեկին՝ Մելքոն անունով մի մարդու, պատգամավոր է ուղարկում հոների մոտ: Վարդանն այն կարծիքին է, որ պատերազմը արյաց տերության դեմ սկսվել է, և որ պետք է շտապել: Այդ տեսակետից հոների օգնությունը այս պատերազմում կարող էր ճակատագրական լինել: Վարդանը միտք ուներ քանդել Ճորա Պահակը և բարբարոսների հեղեղը լցնել Պարսկաստան: Նա ասում է հազարապետին.

— Հապա թողնե՞նք, որ ահռելի պարսկական զորքը ընկնի մեր վրա: Հանուն ինչի? Մենք հո չենք գնում մեռնելու, մենք գնում ենք ապրելու [4, էջ 300]:

Հազարապետին զարմացնում է իրադրության նկատմամբ Վարդանի սառնարյուն և զգաստ կողմնորոշումը: Նա ենթադրում էր, որ մինչև հայոց պատասխան թուղթը կհասներ Տիգրոն, մինչև Հազկերտը այդ առիթով որոշում կընդուներ, պատերազմը կտեղափոխվեր մյուս տարի:

— Պատերազմը սկսված է...,— ասաց Վարդանը [4, էջ 302]:

Մարտերում մագերը ճերմակած գորականի փորձով նա հասկանում էր, որ արդեն պարսից զորքը շարժվում է այս բուպեխ:

Չորական գործն այդպես է. արքունիքները խոսում են, իսկ զորքը շարժվում է:

Վարդանն անգամ գիտեր, կռահում էր, թե որ կողմն է շարժվում պարսից զորքը: Հազարապետի հարցին նա պատասխանում է.

— Ադվանից աշխարհով:

Մելքոնին նա հանձնարարեց իր հետ վերցնել Ադվանից Վահան իշխանին և բարձրաստիճան այդպիսի մարդկանց հետ ներկայանալ հոների թագավորին: Երբ սուրհանդակ-դեսպանը մեկնեց, և իր ու հազարապետի զրույցը կանխվեց սկսված պատերազմի արհավիրքի ողջ ծանրության գիտակցությամբ, Վարդանը զգաց, որ հիմա ասելու է իրեն մշտապես մտահոգող սևեռուն այն միտքը, որ «պետք է մի օր դառնար ողջ ազգի սեփականությունը»:

— Է է՛ է՛, հազարապետ, մենք այսպես շատ դժվարները պիտի ընկնենք: Մենք կսպառվենք այսպես:

— Ինչպե՞ս,— հարցրեց հազարապետը ցրված:

— Այսպես, անթագավոր:

Առաջին անգամ էր Վարդանը խոսում այդ մասին:

— Այսպես, անթագավոր, ցրված նախարարություններով շա՛տ դժվար կլինեն մեր գործերը: Մեզ պետք է թագավոր: Կլինի Արշակունյաց թե՛ այլ նախարարությունից՝ միևնույնն է: Բայց մեզ պետք է թագավոր [4, էջեր 303–304]:

Անակնկալի է գալիս այս զրույցից հազարապետը: Նայելով Վարդանին ու լսելով նրա դատողությունները՝ նա տեսնում էր, որ սպարապետը ինչ-որ արտասովոր մեկն է երևում իր աչքին: Հազարապետին նա միշտ էլ երևացել է «պետական համեստության» շրջանակներում (Դեմիրճյանի արտահայտությունն է): Մտքով անցավ ու բարձրաձայն ասաց.

— Տվինք մեր վերջին թագավորին՝ մի բուռ կորեկի պես, և հիմա թագավոր՝ խնդրենք Հազկերտից:

— Թագավորությունը չենք խնդրի, թագավորությունը կվերցնենք...,— ասաց Վարդանը [4, էջ 304]:

Այս զրույցի մեջ որոշակի է 5-րդ դարի պատմիչներից մեզ հասած այն տեղեկության օգտագործումը, թե Վարդանը Հազկերտի դեմ ապստամբությունից առաջ մտադրվել էր հայոց թագին տիրանալ [11, էջեր 52–59]:

Ինչպես տեսնում ենք, թե՛ Վարդանը՝ հայոց սպարապետը և թե՛ Վասակը՝ հայոց մարզպանը, երկուստեք ձգտում էին կորցրած թագի վերականգնման: Վարդանը համաժողովրդական

ապստամբության ճանապարհի հեռուներում է ակնկալում բաղձալի օրը, իսկ Վասակը՝ իր և յուրայինների անձնական հաղթանակի, որտեղ գործի են դրվելու անձնականից ելնող նկատառումները՝ դավ, ուրացություն, պարսկացում... ամեն, ամեն ինչ նպատակը գլուխ բերելու համար: Սկզբունքայնորեն Դեմիրճյանը հարցը լուծում է հօգուտ Վարդանի: Հայոց թագավորության վերականգնումը Հայաստանի անկախության և ինքնուրույնության վերահաստատումն էր: Մեկը ձգտում էր դրան հասնել պարսից տիրապետության դեմ ժողովրդական ուժերի համախումբ պայքարով, մյուսը՝ այսպես ասած «անարյուն» ճանապարհով՝ դիվանագիտությամբ, որի ծայրը այնպիսի զիջումների ու նահանջների հետ էր կապված (հավատափոխություն-կրոնափոխություն, լեզուն և գիրը մոռանալը և այլն), որոնց իրագործումն իսկ ուժեղ և անկախ Հայաստանի գաղափարը դարձնում էր ծիծաղելի:

Վասակը հենց կաղում էր դիվանագիտությունից: Դիվանագիտորեն հայոց թագավորություն վերահաստատելն անհնար էր: Այն պետք էր պայքարով նվաճել: Մինչդեռ ինչպես Հազկերտը, այնպես էլ Միհրնեստեղը մի նպատակ ունեին՝ վերացնել հայոց թագավորության բոլոր ակնկալիքները, որ կարող էին ունենալ հայերը՝ թեկուզ դեպի իրենց դիմաշրջված և իրենց ծառայող նախարարները: Այս էր, որ չէր հասկանում Վասակը, և այս էր, որ նրան հանում էր հայրենիքին դավաճանելու ուղին:

Խորխոռունյաց աշխարհ՝ զինվորական հատուկ տեսչության մեկնելիս (Վարդանը ստուգում էր նախարարական գորքերի կազմ ու պատրաստ լինելը), ծովափի փոսերի ու դարավանդների վրայով անցնելով, նախ գորավարը, ապա և Արծվին նկատեցին, որ ինչոր մեկը իրենց հետամտում էր: Դարանակալը նետ արձակեց սպարապետի վրա: Այն նշանին չառավ: Նետաձիգը իրար ետևից նետահարում էր: Չորավարը վիրավորվեց ձախ ձեռքից: Արծվին կատաղի սլացքով կարողացավ անցնել հեղեղատը և դեմ հանդիման դարպասել դարանակալին: Կռվի մեջ սպանվեց դավադիրը:

— Ասա՛, ո՞վ է ուղարկել քեզ, — Արծվին հարցնում է մեռնողին:

— Նախարարը, — կարողանում է արտաբերել սա [4, էջ 313]:

Պարզ է դառնում, որ Խորխոռունյաց տերը Վասակ մարզպանի հանձնարարությամբ փորձում էր շարքից հանել սպարապետին: Բայց այն ընդունելությունը, որ արժանանում է Խորխոռունյաց քաղաքադռնից անցնելով, սպարապետի մեջ ամրացնում է այն հավատը, որ երկրի երիտասարդությունը, գորական ուժը իր հետ է:

— Տար մեզ, սպարապետ, — ձայնում են երիտասարդները:

— Մենք էլ ենք ուզում [4, էջ 316]:

Խորխոռունյաց Գաղիշոն նրան ընդունում է ըստ հարզ ու պատշաճի: Սակայն չի կարողանում այնուամենայնիվ չվրիպել: Նա չտեսնելու է տալիս սպարապետի վիրակապը: Նուրբ հոգեբանական դիտարկումներով Դեմիրճյանը ամբողջացնում է խարդախ ու զգուշամիտ Գաղիշոյի կերպարը. այնուամենայնիվ Վարդանի վիրակապը մնում է այն «դարանակալ թշնամին», որից ամենից շատ զգուշանում ու վախենում է Գաղիշոն:

Խորխոռունյաց գորքի գորահանդեսը ծովափին, որ կատարում է գորավարը, հանձնարարությունը՝ պատրաստ լինել գալիք դժվարին օրերին, մարտիկների կեցվածքը և այրուձիի ջահել ու հպարտ գեղեցկությունը, գորագնդի դեկավարի՝ Խորխոռունյաց Խորեն իշխանի հնազանդ ու իշխանավայել մեծարանքը երկրի սպարապետին, Վարդանի սիրտը լցնում են սպազայի հանդեպ հավատով: Դեմիրճյանը կարծես դիտավորյալ ձգձգում է տեսարանը՝ գորավարի հանդեպ համաժողովրդական սերը ցույց տալու. նրա անունով երդվում է հայոց ռամիկը, ժողովուրդը պաշտում է նրան: Դեմիրճյանի պատկերացմամբ Վարդանը ամենուրեք, երկրի որ մասում էլ լիներ, վայելում էր նման սեր ու պաշտամունք:

Իր գորքի՝ Վարդանին ցույց տված վերաբերմունքից Գաղիշոն վատ զգաց: Չափ ու ձև անելով, նա հասկացավ, որ «վասակյանների առաջ լեռնանում են ժողովրդական զանգվածները» [4, էջ 322]:

— Իսկ որտե՞ղ են իրենք՝ վասակյանք... [4, էջ 325]:

Աստիճանաբար գեղարվեստական կերպարանավորումների կենտրոնը տեղափոխվում է: Իսկապես, որտե՞ղ են վասակյանները:

Վասակյանները, իրենց ծրագրին հետամուտ, շարունակում են ընթանալ նույն ճամփով, որ անձնական ողբերգության, տառապանքի շեշտեր առնելով, ի վերջո, վերածվում է դավաճանական ուղու:

«Հազկերտի կոչի հրամանը, — ասում է Դեմիրճյանը, — մրիկի պես մտավ Հայաստան» [4, էջ 332]:

Եթե մինչ այդ գեղարվեստական գործողությունների ընթացքում Վարդանանք և Վասակյանները գրեթե հավասար տեղաբաշխում ունեին, ապա այժմ Դեմիրճյանը ավելի սրում և առաջ է մղում ժողովրդական մասսաների զանգվածային ներկայության փաստը տեղի ունեցող ճակատագրական դեպքերի մեջ և, այսպիսով, վեպին ավելի

Էպոպեայի բնույթ տալիս: Ժողովուրդը, ժողովրդի մարդիկ դառնում են Վարդանի և՛ հենարանը, և՛ առաջնորդողը: Անշուշտ, այստեղ կարելի է տեսնել և՛ մոդեռնացում, և՛ մարքսիստական ուսմունքի, նույնիսկ ստալինյան ժամանակաշրջանի կնիք, կարելի է քննադատել Դեմիրճյանին: Մակայն պետք է հարգել նաև արվեստագետի «ազատությունը» (թեկուզ պարտադրված «ազատությունը»), որից և օգտվում է Դեմիրճյանը՝ ինչ-որ իմաստով պատմությունը, վավերականը «ենթարկելով» իր կամքին [1, էջեր 543–545]: Վարդանանց ու Վարդանի ծրագիրը որոշ չափով փոխվում է՝ մաքսիմում ծրագրից (թագավորության վերականգնում) վերափոխվելով մինիմում ծրագրի (կիսանկախության պահպանում), որ Դեմիրճյանի ներկայացմամբ իրագործվում է լիովին [5, էջեր 298–351], և Ավարայրը ուղղակիորեն ռազմական հաղթանակ էր, քանի որ այդ ծրագիրն իրագործվել էր:

«Վարդանանքի» վերամշակումը Դեմիրճյանն ավարտեց 1948 թվականին, նույն տարում սկսեց գրել «Մեսրոպ Մաշտոց» պատմավեպը: 1956 թ. «Սովետական գրականություն» ամսագրի № 9–11–ում տպագրվեց վեպի առաջին մասը: Գրողը այստեղ սրբագրել էր իր որոշ հայացքները, հին սոցիոլոգիզմը հաղթահարված էր, գեղարվեստական մոտեցումն ու կերպարակերտման արվեստն ավելի նախընտրելի էր դարձել [8, էջեր 301–308]: Գրողն ավելի լիարժեք է օգտվում գրողական ազատությունից:

Հնարավոր է՝ հետագայում մեկ անգամ էլ նա անդրադառնար «Վարդանանքին»՝ ձերբագատվելով որոշ իմաստով «պարտադրված ազատությունից», եթե չսպառվեին ուժերը, եթե մեծ

վիպասանը հրաժեշտ չտար իր ձեռագրերին ու նախագծումներին...

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Արզումանյան Ս.**, Սովետահայ վեպը: – Եր., 1967, հ. 1–ին: – 582 էջ:
2. **Քաղաասարյան Ա.**, Թերթելով Դեմիրճյանի գրառումները // «Գրական թերթ», 1962, հոկտեմբերի 12:
3. **Դավթյան Հ.**, Մեզ անձանոթ Վարդանանց պատերազմը: – Եր., 2005: – 350 էջ:
4. **Դեմիրճյան Դ.**, Վարդանանք: // Երկերի ժողովածու 14 հատորով (Եր., 1976–87), հ. 7: – Եր., 1983: – 650 էջ:
5. **Դեմիրճյան Դ.**, Վարդանանց պատերազմը: // Երկերի ժողովածու 14 հատորով, հ. 12: – Եր., 1985: – 431 էջ:
6. **Եղիշե**, Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին: – Եր., 1958: – 224 էջ:
7. **Թամրազյան Հր.**, Դերենիկ Դեմիրճյան: – Եր., 1976: – 182 էջ:
8. **Ղազարյան Ա.**, Դ. Դեմիրճյանի «Մեսրոպ Մաշտոց» անավարտ վեպը: // Հայոց լեզու և գրականություն, պրակ 7–8: – Եր., 1987: – 424 էջ:
9. **Ղազարյան Ա.**, Դ. Դեմիրճյանի պատմագեղարվեստական ստեղծագործությունը: – Եր., 1990 (ատենախոսություն, ձեռագրի իրավունքով): – 155 էջ:
10. **Մուրադյան Հր.**, Դերենիկ Դեմիրճյան: – Եր., 1961: – 512 էջ:
11. **Նալբանդյան Վ.**, Վարդանանց պատերազմը և Դ. Դեմիրճյանի «Վարդանանքը»: – Եր., 1955: – 261 էջ:

*Сдана/Հանձնվել է՝ 03.08.2023
 Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 14.08.2023
 Принята/Ընդունվել է՝ 18.08.2023*